

Anna SIWEK

Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska

ŚWIATŁO JAKO CZYNNIK KSZTAŁTOWANIA ARCHITEKTURY WSPÓŁCZESNYCH ŚWIĄTYŃ CHRZEŚCIJAŃSKICH

Streszczenie. W artykule przedstawiono tematykę światła jako istotnego narzędzia kształtowania wymiaru wspólnotowego przestrzeni współczesnej architektury sakralnej. Omówiono znaczenie symboliczne i kompozycyjne oświetlenia, a także jego rolę w tworzeniu ekspresji bryły kościoła oraz charakteru wnętrza.

LIGHT AS A CREATION TOOL OF CONTEMPORARY CHRISTIAN CHURCHES ARCHITECTURE

Summary. Light as an important tool creating community union in contemporary sacral architecture's space is presented in the paper. Symbolic and compositive meaning of lighting and its essential role in generating exterior and interior sculpture expression are also described.

1. Wstęp

Światło jest jednym z narzędzi ekspresji w architekturze, a także podstawową jakością, bez której przestrzeń i tworzące ją elementy nie istnieją. Zasadniczą rolę w jego postrzeganiu i zrozumieniu odgrywa szerokie pole badań, pozwalające interpretować je w wielu aspektach: metafizycznych, teologicznych, historycznych, artystycznych czy technicznych. Światło odsłania architekturę sakralną nie tylko ze względów użytkowych czy kompozycyjnych, ale także staje się symbolem mistycznym wskazującym na idee religijne. Założeniem twórców katedr gotyckich było, starających się pokonać grubości muru, osiągnięcie jak największej transparencji kościoła, zgodnie z myślą, że ma on być wyrazem teologii Boga-Światła, mikrokosmosem, czy też zapowiedzią raju niebieskiego: „świątynia (...) dom boży, wciąż od nowa uświęca świat, gdyż zarazem przedstawia go i obejmuje.”[1] Jej ideał zmierzał ku niczym niezakłóconej dematerializacji, dostępności światła zgodnej z ruchem słońca. Jasność przetransponowana za pomocą odpowiednich środków wyrazu miała być emanacją światła Boskiego, które przenika człowieka.

Kreowanie przestrzeni poprzez światło może być dzisiaj realizowane dzięki zaawansowanym rozwiązaniom technologicznym i współczesnym formom, odwołującym się do tradycji i znaczeń symbolicznych. Obecnie wymowa światła jest często głębsza dla wiernych w oddzia-

tywaniu i odbiorze niż bogate przedstawienia figuralne. Światło, jak żaden inny czynnik, tworzy od wieków przez swoją uniwersalność oraz bliskość zmysłom i percepcji człowieka wyjątkowy, znaczący charakter obiektów sakralnych. Staje się ono impulsem do tworzenia kościołów, pozwalających odnaleźć się ludziom o różnej wrażliwości religijnej. Z jednej strony, nie narzuca żadnych fizycznych wyobrażeń Bożej obecności, a z drugiej strony jest jej jednoznaczny sygnałem, symbolem sacrum. Ernst Schnabel napisał: „(...) prawdziwymi kolumnami świątyni są właśnie dzielące je odstępki, nic i światło. Słupy są dobre do podpierania dachu.”[2]

2. Światło jako narzędzie tworzenia wspólnoty wiernych

Według zaleceń II Soboru Watykańskiego układ elementów wnętrza kościoła ma zespalać wiernych, pogłębiając poczucie wspólnoty, i gromadzić ich wokół stołu eucharystycznego. Kompozycja przestrzeni powinna kierować uwagę na ołtarz - miejsce centralne. Istotne jest zaakcentowanie prezbiterium, ale nie odseparowanie go [3]. Realizacja tych założeń może odbywać się za pomocą wyeksponowania ołtarza poprzez rozmieszczenie otworów wpuszczających dzienne światło. Często oświetlenie prezbiterium jest dominującym elementem wnętrza, jak można to zaobserwować w przypadku Kresge Chapel (Cambridge, E. Saarinen, 1955), kaplicy cmentarnej w Antoninowie (P. Szaroszyk, 1999). Światło na ołtarz może padać z bocznej ściany prezbiterium (kaplica Wydz. Teologicznego, H. Wilkosz i zespół, Katowice, 2004) lub z góry poprzez świetliki, latarnie bądź uskoki w konstrukcji przekrycia (bazylika w Łagiewnikach, W. Cęckiewicz, 2002; św. Trójcy, U. Brunoni, Genewa, 1994; kościół Madonna della Grazie, D'Onghia, Taranto, Włochy). W przypadku kościoła św. Franciszka (Regensburg, Königs Architekten, 1998, il. 1) i kaplicy UNESCO (T. Ando, Paryż, 1995) oświetlenie poprzez strop podkreśla symbolikę koła (elipsy) jako boskiego znaku nieskończoności, pełni i doskonałości. Dodatkowo kształt obiektów przyczynia się do kreowania wspólnotowego wymiaru ich przestrzeni. Istotne dla kompozycji wnętrza jest także światło zenitalne, które nie musi znajdować się nad ołtarzem. Ma ono silny wpływ na atmosferę strefy sakralnej, gdyż stanowi swego rodzaju dominantę i zamknięcie przekrycia. Podkreśla dążenie całego układu kompozycji ku górze, czyni wnętrze przestronne i dostojne. Snop światła zenitalnego metaforycznie staje się łącznikiem między niebem a ziemią. Ciekawymi przykładami tego typu rozwiązań są: kościół św. Ducha, S. Niemczyk, Nowe Tychy, 1983; kościół pw. Matki Kościoła, A. Gałkowski, Katowice, 2001. Innym zagadnieniem jest światło padające od prezbiterium. Niekiedy ten typ oświetlenia powoduje gorsze postrzeganie akcji liturgicznej, gdyż jasność może razić w oczy i działać niepokojąco. Natomiast sama kompozycja często stwarza efekt 'światła na końcu tunelu' i kieruje uwagę na jasny punkt [4]. Światło wychodzące zza ołtarza w ujęciu transcendentnym otwiera wnętrze na nieskończoność i wieczność, a z drugiej strony nawiązuje do tradycyjnego kierunku świętej osi orientowania świątyni. Ma to znaczenie również metaforyczne, gdyż życie chrześcijanina jest drogą ku światłu – odrodzeniu w Bogu.

Można to zaobserwować w następujących obiektach: kaplica w Duoro, A. Siza, Portugalia, 1999; kościół Światła, T. Ando, Ibaraki, Japonia, 1989; kaplica św. Jakuba, Hoke/Guerino, Austria, 1992. Zasadnicze rodzaje oświetlenia ołtarza przedstawione zostały na schematach [5] (il. 4).

3. Otwarcie przestrzeni kościoła na światło

W architekturze sakralnej napotyka się realizacje manifestujące swoją formą odcięcie od świata zewnętrznego bądź scalanie go z wnętrzem. Otwarcie obiektu na otoczenie determinuje stopień ingerencji światła - elementu świata zewnętrznego - na charakter i kształt wnętrza. Niektóre obiekty (por.: kaplica św. Róży, Trahan Architects, Luizjana, 2003; kaplica w centrum UNESCO) odgradzają się od otoczenia fizycznie i wizualnie za pomocą pełnych murów. Dzięki temu tworzą wewnątrz rzeczywistość radykalnie odmienną od świata zewnętrznego: przypominającą nieco grotę lub pustelnię, sprzyjającą kontemplacji. Światło w nich jest starannie wyselekcjonowane i nakierowane poprzez odbicia i rozproszenia. Pozwala to na uzyskanie wrażenia jasności o niezemskim źródle.

Fizyczny charakter obiektu powoduje ukierunkowanie światła, jego zabarwienie, intensywność. W kościele Serca Jezusa w Monachium (Allmann Sattler Wappner Architekten, 2000, il. 3) dzięki zastosowaniu dwóch równoległych ścian o odmiennych konstrukcjach udało się doświetlić wnętrze ze wszystkich stron i jednocześnie odciąć zasadniczą strefę liturgiczną od widoku otoczenia. Ściana otaczająca miejsce sprawowania liturgii jest rodzajem filtra i jednocześnie wyznacza fizyczny obszar kościoła. Staje się ona również wizualnym łącznikiem ze światem zewnętrznym, sprawiającym, że człowiek doznaje poprzez zmysły i świadomość harmonii z Bogiem i naturą. Pozwala odbierać rzeczywistości sacrum i profanum jako całość zanurzoną w wieczności (katedra w Hamar, Lunds&Slaatto Arkitekter AS, Kopenhaga, 1998; Kościół na Wodzie, Hokkaido, T. Ando, 1998). Obiekt, dzięki swojej szkieletowej konstrukcji czy przeszklonym ścianom, może zostać stopiony z otoczeniem, praktycznie przeniknięty światłem, przemieniony przez nie, stać się rzeczywistością mistyczną, wręcz niematerialną (Paper Church, S. Ban, 1995; kościół w Podersdorf, lichtblau.wagner architektem, Austria, 1999). Fragmenty budynku ogarnięte światłem tracą jakby część swojej fizyczności, która „przeciwstawia się przeżyciu transcendencji” [6]. Tym bardziej zmienność światła ujawniająca się w architekturze sprzyja postrzeganiu jej w kategoriach nadprzyrodzonych.

4. Światło a ekspresja bryły kościoła

Światło kreuje nie tylko wnętrze świątyni, wprowadzając mistyczną atmosferę, ale i zewnętrzną formę obiektu. W bryle pojawiają się, oprócz okien czy witraży, również elementy, takie jak: świetliki, latarnie, kanały świetlne, ażurowe przegrody. Świetliki bywają zwieńczone

niem wież, łączą narożniki ścian lub połacie przekrycia, ukazując konstrukcję lub stanowiąc kontrast formalny dla pełnej ściany (katedra Our Lady of Angels, R. Moneo, Los Angeles, 2002). Dla wyrazu bryły obiektu istotne są światłocień, kontra, załamywanie się i odbijanie światła zależne od doboru materiału, jego struktury i rzeźby elewacji (kaplica Pojednania, Reitermann, Berlin, 2000; kościół w Laves, Höller/Klotzner, 2003). We współczesnych realizacjach pojawiają się także różne rodzaje witraży powstałych za pomocą fakturowania, barwienia czy rzeźbienia szkła (S. Ignatius, S. Holl, Seattle, 1995), wtapienia w nie różnych przedmiotów (pawilon Chrystusa, VonGerkan&Partner, Volkenrode, 2000), czy też stosowania ażurowych przegród lub podwójnych elewacji (kościół Mortensrud, Jensen/Skodvin, Norwegia, 2001; Due Capelle, Bonilla Arquitectos, Bogota, 2003), membran rozpraszających światło (św. Franciszka w Regensburg, il. 1). „Okna witrażowe są pismem Boga, które przekazuje jasność prawdziwego słońca, to jest Boga – Kościołowi, to znaczy – wlewa je w serca wiernych, oświecając je”[7] (Durand de Mende. XIII-wieczny liturgista). Często zamiast typowych witraży stosuje się ze względów kompozycyjnych duże przeszklone płaszczyzny, które dają widok na naturalne otoczenie, podkreślają związek natury i człowieka z sacrum (kaplica Fitzwilliam Collage, R. MacCormac, Cambridge, 1991). Roczny i dzienny ruch słońca po niebie powoduje, że ten „naturalny witraż” zmienia się, pokazuje odradzanie się natury włączonej w liturgię. Podobnie funkcję witraża spełniają przeszklone wrota kościoła pw. Serca Jezusa w Monachium (il. 3). Na obu ich skrzydłach umieszczony jest rysunek maleńkich gwoździ z krzyża Chrystusa. Jest to tzw. ‘kod gwoździowy’, będący figuralnym wstępem do dalszych przedstawień Męki Pańskiej ukazanej na stacjach drogi krzyżowej. Same błękitne wrota posiadają również znaczenie głęboko zakorzenione w tradycji sakralnej: są metaforą bramy niebios. Przejście przez nie zapowiada wstąpienie do niematerialnego świata mistycznego, które według twórców, wypełnia boska obecność wyobrażana przez światło [8].

Obecnie w procesie projektowania, oprócz uwzględnienia światła naturalnego przy kształtowaniu bryły, bierze się również pod uwagę kwestię odbioru i kreowania formy obiektu przez oświetlenie sztuczne w nocy. Istotne znaczenie świetlików czy witraży trwa także po zmroku, kiedy poprzez nie wnętrze kościoła emanuje jasnością na zewnątrz. Światło ze środka świątyni rozprzestrzenia się uświęcając i włączając świat ziemski w mikrokosmos, jakim jest kościół. W przypadku kościoła w Podersdorf zewnętrzna transparentna kurtynowa ściana stanowi rodzaj witraża. Przechodzi przez niego sztuczne i naturalne światło, nasycając się treściami zapisanymi na szkle i wprowadzając nadprzyrodzoność do przestrzeni otaczających oraz zespalać je ze sobą. Dzięki odbijaniu się kościoła barokowego w przejrzystej kurtynie cały zespół obiektów zjednoczył się, zyskując nową i świeżą wartość.

Rys. 1. Kościół św. Franciszka, Regensburg [fot. autor]

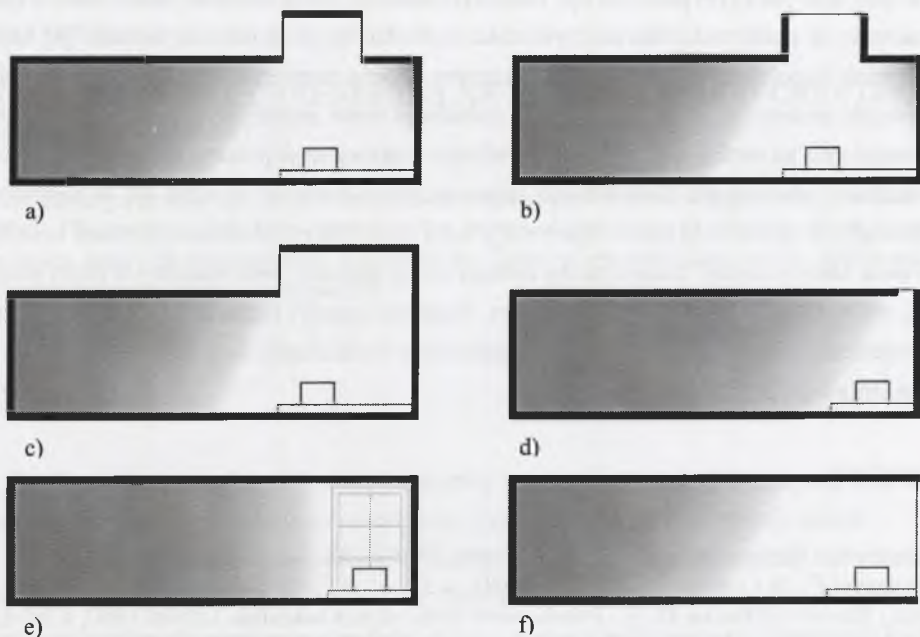
Fig. 1. St. Francis church, Regensburg [photo. autor]

Rys. 2. Kościół św. Franciszka, Steyr-Resthof [9]

Fig. 2. St. Francis church, Steyr-Resthof [9]

Rys. 3. Kościół Serca Jezusa, Monachium [fot. autor]

Fig. 3. church of the Sacred Heart, Munich [photo. autor]

Rys. 4. Schematy oświetlenia ołtarza [5]: a) oświetlenie górno-boczne; b) oświetlenie górne; c) oświetlenie górno-boczne jednostronne; d) oświetlenie górne - przerwa w stropie; e) oświetlenie boczne; f) oświetlenie z tyłu ołtarza

Fig. 4. Altairs illumination Schemes [5]: a) upper-side lighting; b) overhead lighting; c) onside upper-side lighting; d) overhead lighting in ceiling gap; e) side lighting f) back altar lighting

Rozświetlona od wnętrza bryła kościoła zmienia swój wygląd, jej oddziaływanie estetyczne zostaje wydobyte poprzez podkreślenie cech niewyeksponowanych w dzień, przez co przekazuje treści możliwe do odczytania tylko w ciemności. Niekiedy również siła ekspresji obiektu bywa większa niż za dnia. Obrazuje to przykład kościoła św. Franciszka w Resthof (P. i G. Riepl, Austria, 2001, il. 2). Szklana wieża zawiera instalację świetlną w kształcie ryby

- symbolu pierwszych chrześcijan. Świeci ona w nocy jak neon i jest żywym znakiem rozpoznawczym całej okolicy oraz elementem identyfikacji dla jej mieszkańców. Rozjaśniając noc staje się rodzajem świetlnego sygnału o treściach metafizycznych.

5. Podsumowanie

Światło odsłania fizyczne aspekty obiektu, pokazuje kształt, kolor i fakturę, to znaczy cechy fizyczne miejsca spotkania Boga i człowieka. Wprowadza ono wiernych w transcendentną i mistyczną rzeczywistość. Jego uniwersalna symbolika i treść sięga do archetypu świątyni obecnego w wielu kulturach bez względu na doktrynę filozoficzną, religijną, styl czy kanon w sztuce. „Forma staje się dynamiczna i naprawdę żywa jedynie dzięki światłu, które je otacza, i dzięki kontrastowi światła i związanego z nim cienia. (...) We wnętrzu świątyni czynnikiem aktywnym, specyficznym powinna być nadprzyrodzoność, jakaś nieuchwytność. Idzie o przetłumaczenie na znaki widzialne rzeczywistości niewidzialnych za pomocą światła.”[8] Mimo że człowiek współczesny nie potrafi w znacznym stopniu rozpoznać języka symboli, to właśnie światło pozostaje nadal zrozumiałym nośnikiem treści metafizycznych i teologicznych, odbieranym już na poziomie intuicji. Tutaj właśnie wpływy emocjonalny i znaczeniowy światła oddziałują równolegle. Świadomość tego aspektu u twórców ujawnia się w niektórych współczesnych kościołach, które reprezentują sobą architekturę odejścia od narracji tradycyjnych form historycznych. Takie obiekty zyskują swoją wartość i sens sakralny w dużej mierze dzięki odpowiedniemu operowaniu światłem. Niektóre sposoby łączenia światła i przestrzeni są odwieczne, a możliwości, które daje współczesna technologia, są jedynie początkiem do zrozumienia tego związku.

Literatura

1. Eliade M.: *Sacrum, mit, historia*. Warszawa 1993, s. 83.
2. Schnabel E.: *Ja i królowie*. Warszawa 1981, s. 38.
3. por.: Rosier-Siedlecka M. E.: *Posoborowa architektura sakralna*. Lublin 1980, s. 60-61.
4. na podst.: Michel L.: *Light: the shape of space*. V.N.R. 1996, s. 212-216.
5. por.: Rosier-Siedlecka M. E., jw., s. 191.
6. Rosier-Siedlecka M. E.: *Światło we wnętrzu kościelnym [w]: Ateneum Kapłańskie 1989*, t. 113, z. 2-3, s. 213.
7. na podst.: Rosier-Siedlecka M. E., jw., s. 217.
8. por. Dahinden J.: *Construire pour l'Eglise dans le monde*. Freiburg 1971, s. 88-89.
9. Detail, 9/2004.